

"TRANSCENDENTALIZM VA JADID ADABIYOTI: TABIAT, INSONIYAT VA ERKINLIKNI ANGLASHDAGI QARASHLARNING QIYOSLANISHI"

Qarshiyeva Tamara Ibroximovna Muhammad al-Xorazmiy

nomidagi TATU Qarshi filiali "Axborot ta'lim
texnologiyalari va gumanitar fanlar" kafedrası katta

o'qituvchisi

e-mail:

karshieva0989@gmail.com

[ORCID:0009-0001-9813-4247](https://orcid.org/0009-0001-9813-4247)

Annotatsiya: Ushbu maqola Jadid adabiyoti va Transendentalizm oqimini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada har ikki oqimning tabiat, insoniyat va erkinlikni anglashdagi falsafiy qarashlari o'rganiladi. Jadid adabiyotidagi ijtimoiy islohotlar, ta'lim va milliy uyg'onishning ahamiyati, Transendentalizmdagi ichki erkinlik va tabiatni ilohiy bir manba sifatida tasavvur qilishning o'xshashliklari va farqlari yoritiladi. Har ikkala oqimda ham insoniyat va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni saqlash, erkinlikni anglash va jamiyatni isloh qilish g'oyasi markaziy o'rin tutadi. Maqola, bir tomondan, Sharq va G'arb adabiyotlarining o'zaro ta'siri va o'xshashliklarini ko'rsatish, boshqa tomondan esa bu ikki oqimning adabiy va falsafiy rivojlanishiga qo'shgan hissasini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: jadid adabiyoti, transendentalizm, tabiat, erkinlik, insoniyat, ma'rifat, milliy uyg'onish, ichki erkinlik, falsafa, jamiyatni isloh qilish.

Kirish: Jadid adabiyoti va Transendentalizm, har ikki oqim ham o'z davrlarida jamiyatni yangilash va insonni anglashga qaratilgan g'oyalarni ilgari surgan. Jadid adabiyoti 19-asrning oxiri va 20-asrning boshlarida, asosan, Rossiya imperiyasining ta'siri ostida Markaziy Osiyoda shakllangan bo'lib, milliy uyg'onish, ta'lim va ma'rifatning ahamiyatini targ'ib qildi. Shu bilan birga, jadidchilik, Sharqning an'anaviy qarashlariga qarshi kurashib, ma'rifatparvarlik, ijtimoiy islohotlar va erkin fikrlashni qo'llab-quvvatlagan.

Transendentalizm, 19-asrning 30-40-yillarida Amerikada rivojlangan, uning vakillari tabiatni ilohiy manba sifatida ko'rish, insoniyatni erkinlikka chaqirish va shaxsiy

o'zlikni anglashni targ'ib qilgan. Ralf Uoldo Emerson va Genri Devid Toro kabi adiblar tomonidan ilgari surilgan bu oqim, insonning ichki erkinlikka bo'lgan ishonchini va tabiat bilan bevosita aloqasini ta'kidlagan. Transendentalistlar shuningdek, jamiyatning materialistik qadriyatlarini inkor etib, shaxsiy ong va tabiat bilan uyg'unlikka erishishni maqsad qilgan.

Ushbu maqola Jadid adabiyoti va Transendentalizmni qiyosiy ravishda o'rganadi va ularning tabiat, erkinlik, insoniyat va o'zlikni anglashdagi umumiy g'oyalari va falsafiy qarashlarini tahlil qiladi. Ikkala oqim ham o'z jamiyatlarida ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish, erkin fikrlashni rivojlantirish va insonning ichki dunyosini kashf qilishni maqsad qilgan. Biroq, har ikkala oqimning o'ziga xos yondashuvlari, ular tomonidan taklif etilgan yechimlar va ularning tarixiy kontekstlari bir-biridan farq qiladi. Maqola, ushbu farqlarni va o'xshashliklarni aniqlash orqali, Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasidagi falsafiy aloqalar va o'zaro ta'sirlarni ko'rsatadi. Tadqiqot, shuningdek, Jadidchilik va Transendentalizmning zamonaviy jamiyatlar uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini va ularning g'oyalarining bugungi kunda qanday o'zgarishini tahlil qiladi.

Metodologiyasi: ushbu maqolada Jadid adabiyoti va Transendentalizmni qiyosiy tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy metodlar va yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodologik yondashuvlar va usullar ishlatildi:

Tahliliy metod: Maqolada Jadid adabiyotining asosiy adiblari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Cho'lpon va boshqalar, shuningdek, Transendentalizm oqimi vakillari, jumladan, Ralf Uoldo Emerson, Genri Devid Toro, Margaret Fuller kabi adiblarning asarlari va falsafiy qarashlari tahlil qilindi. Tahlil asosida har bir adibning tabiat, erkinlik va insoniyatni anglash haqidagi asosiy g'oyalari ajratib olindi. Asarlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlash orqali ikkala oqimning falsafiy, adabiy va ijtimoiy yondashuvlari o'rganildi.

Qiyosiy tahlil: Jadid adabiyoti va Transendentalizm o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlash uchun qiyosiy metod qo'llanildi. Qiyoslashda asosan quyidagi masalalar ko'rib chiqildi: Tabiatni qanday tasavvur qilishlari: Jadid adabiyotida tabiat milliy

uygʻonishning va islohotlarning ramzi sifatida koʻrsatilgan, Transendentalizmda esa tabiat shaxsiy erkinlikni va ichki dunyoni anglashning asosiy vositasi sifatida tasvirlangan. Erkinlik va oʻzlikka boʻlgan qarashlar: Jadid adabiyotida milliy erkinlik va oʻzlikka urgʻu berilgan, Transendentalizmda esa shaxsiy erkinlik va ichki erkinlikka katta eʼtibor qaratilgan.

adqiqotda olingan natijalar, Jadid adabiyoti va Transendentalizm oʻrtasidagi oʻxshashliklar va farqlarni yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Ikkala oqim ham oʻz davrlarida ijtimoiy, madaniy va falsafiy oʻzgarishlarni amalga oshirishga harakat qilgan boʻlsa-da, ular oʻzining aniq konteksti va jamiyatiga qarab farq qilgan. Muhokama boʻlimida har ikkala oqimning oʻxshashliklari, farqlari va ularning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

1. Tabiatni anglashdagi oʻxshashliklar va farqlar

Jadid adabiyoti va Transendentalizmning tabiatga boʻlgan qarashlari oʻxshash boʻlsa-da, ular bu tushunchani turlicha ishlatadi. Jadid adabiyotida tabiat, milliy uygʻonish va ijtimoiy islohotlarning ramzi sifatida qaraladi. Tabiatning milliy mustaqillik va erkinlikka erishishda qanday ahamiyatga ega ekanligi muhimdir. Bunda tabiat oʻzbek xalqining madaniy oʻzligini tiklash va milliy birligini anglash uchun metaforik vosita sifatida ishlatilgan. Shuningdek, jadidchilikda tabiatning ijtimoiy islohotlar bilan bogʻliqligi, uning jamiyatni yangilashdagi oʻrni koʻrsatilgan.

Transendentalizmda esa tabiat insonning ichki erkinligini, ruhini va tabiat bilan uygʻunligini kashf qilishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Transendentalistlar tabiatni faqat tashqi dunyo sifatida emas, balki insonning ichki dunyosi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan ilohiy mavjudot sifatida tasvirlaydi. Tabiatni transendentalistlar mistik, ruhiy va ontologik jihatdan anglashadi. Shu bilan birga, bu oqimda tabiatning insonning ichki dunyosini shakllantirishdagi oʻrni va ahamiyati katta.

Bu farqlarni inobatga olgan holda, Jadid adabiyotining tabiatga boʻlgan yondashuvi, ijtimoiy islohotlarga va milliy uygʻonishga qaratilgan boʻlsa, Transendentalizmda tabiat

asosan shaxsiy erkinlik va ruhiy yuksalish uchun vosita sifatida qaraladi. Bu, ikki oqimning falsafiy yondashuvlarining farqini ko'rsatadi.

2. Erkinlik va insoniyatni anglashdagi o'xshashliklar.

Jadid adabiyoti va Transendentalizmning erkinlikka bo'lgan qarashlari ham o'xshash bo'lsa-da, har ikkala oqimda erkinlikning mazmuni va jamiyatdagi roli turlicha talqin qilinadi. Jadid adabiyotida erkinlik milliy mustaqillik va xalqni ijtimoiy islohotlar orqali ozod qilishga xizmat qiladi. Jadidchilikda erkinlik, o'zlikni anglash va milliy uyg'onishni rivojlantirishning zaruriyati sifatida qaraladi. Erkinlik o'zbek xalqining ma'naviy va ijtimoiy yangilanishini ta'minlashda asosiy vosita sifatida ishlatiladi. Shuning uchun jadidchilikda erkinlik ko'proq tashqi ijtimoiy omillar va jamiyatning rivojlanishiga yo'naltirilgan.

Transendentalizmda esa erkinlik insonning ichki dunyosiga, uning ruhiy holatiga va tabiat bilan bevosita aloqasiga bog'liqdir. Erkinlik, Transendentalizmda, shaxsiy rivojlanish va o'zlikni anglashning asosiy tamoyili sifatida ko'rsatiladi. Jamiyatning tashqi ta'sirlaridan xoli bo'lib, insonning tabiat bilan uyg'unlashishi va o'zining ichki potentsialini rivojlantirishi erkinlikning haqiqiy ifodasi sifatida tasvirlanadi.

Bu farqlar, har ikkala oqimning ijtimoiy va shaxsiy erkinlikni qanday talqin qilganini ko'rsatadi. Jadid adabiyotida erkinlik jamiyatni o'zgartirish va milliy uyg'onishning asosi bo'lsa, Transendentalizmda erkinlik insonning ichki erkinligi va o'zligini anglashga qaratilgan.

3. O'zlikni anglashdagi farqlar va o'xshashliklar.

Jadid adabiyoti va Transendentalizmda o'zlikni anglashning farqi, ularning jamiyatga bo'lgan yondashuvida yaqqol ko'rinadi. Jadid adabiyotida o'zlikni anglash milliy kimlikni tiklash, ijtimoiy islohotlar va xalqni ma'rifatparvar qilishga qaratilgan. O'zlik milliy yuksalish, bilim olish va milliy uyg'onish uchun asosiy vosita sifatida ko'rsatiladi. Jadid adabiyotidagi o'zlik anglash, an'anaviy va modern dunyo qarashlarini

birlashtirishga qaratilgan bo'lib, bu qarashlar milliy uyg'onish va rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

Transendentalizmda o'zlikni anglash, shaxsiy va ruhiy rivojlanishning muhim tamoyili sifatida qaraladi. Bu oqimda o'zlik, insonning ichki dunyosini, tabiat bilan uyg'unligini va ruhiy ozodlikni anglash orqali shakllanadi. Shaxsiy o'zlikni anglash orqali erkinlik va ichki tinchlikka erishish mumkin deb hisoblanadi. Transendentalistlar jamiyatning tashqi qadriyatlariga qarshi chiqqan holda, o'zlikni anglashni faqat shaxsiy rivojlanish va tabiat bilan uyg'unlikka erishish deb talqin qilishadi.

Bu farqlar, o'zlikni anglashni qanday talqin qilishda har ikkala oqimning o'ziga xos yondashuvlarini ko'rsatadi. Jadidchilikda o'zlik, jamiyatning milliy va ijtimoiy holatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan tamoyil sifatida qaraladi, Transendentalizmda esa o'zlik shaxsiy rivojlanish va tabiat bilan uyg'unlikka erishishning asosiy vositasi sifatida tushuniladi.

4. Zamonaviy jamiyatda ahamiyati.

Jadid adabiyoti va Transendentalizmning bugungi kunda ahamiyati ham muhimdir. Har ikki oqim zamonaviy jamiyatlarda inson erkinligi, tabiat bilan uyg'unlik va ijtimoiy islohotlar masalalariga qaratilgan g'oyalarining o'zgarishi va rivojlanishini davom ettiradi. Jadid adabiyotining milliy uyg'onish va ta'linga bo'lgan e'tibori bugungi kunda ham o'zbek jamiyatida ta'lim va ma'rifatparvarlikning muhimligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Transendentalizmning shaxsiy erkinlik va tabiat bilan bevosita aloqaga urg'u berishi, zamonaviy ekologik va ruhiy masalalar bilan bog'liq o'rganishlar uchun dolzarbdir.

Xulosa: Ushbu tadqiqotda, Jadid adabiyoti va Transendentalizm oqimlarini o'zaro taqqoslash orqali ularning tabiat, erkinlik, o'zlik va insoniyatni anglashdagi o'xshashliklari va farqlari tahlil qilindi. Har ikki oqim o'z davrlarining ijtimoiy, madaniy va falsafiy o'zgarishlarini aks ettirgan, lekin ularning yondashuvlari va asosiy tamoyillari turlicha shakllangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi asosiy ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

Jadid adabiyoti va Transendentalizmda tabiat, insonning ichki erkinligini anglash, o'zlik va jamiyat bilan uyg'unlikka erishishning asosiy vositasi sifatida ishlatiladi. Biroq, Jadid adabiyotida tabiat ijtimoiy islohotlar va milliy uyg'onishning ramzi sifatida qaralgan, Transendentalizmda esa tabiat shaxsiy rivojlanish, ichki tinchlik va tabiiy uyg'unlikka erishishning ilohiy manbai sifatida ko'rsatiladi. Shuningdek, jadidchilikda tabiat jamiyatni yangilash va milliy mustaqillikka erishish uchun muhim vosita bo'lsa, Transendentalizmda tabiat insonning ruhiy va mistik holatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Har ikkala oqimda ham erkinlik va insoniyat o'zining to'liq rivojlanishini, tabiat bilan uyg'unlikni va o'zlikni anglash orqali amalga oshiriladi. Jadid adabiyotida erkinlik ijtimoiy islohotlar va milliy uyg'onishga erishish uchun zarur bo'lgan tamoyil sifatida qaraladi, Transendentalizmda esa erkinlik shaxsiy rivojlanish va ichki erkinlikni anglash orqali shakllanadi. Erkinlikning jamiyatdagi o'rnini va uning insonning ichki dunyosiga ta'siri, har ikkala oqimning falsafasida muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, **Jadid adabiyoti** va **Transendentalizm** o'rtasidagi taqqoslash, har ikki oqimning falsafiy, ijtimoiy va adabiy yondashuvlarini yanada chuqurroq anglashga imkon yaratdi. Ikkala oqimda ham tabiat, erkinlik va o'zlikka bo'lgan qarashlar markaziy o'rin tutsa-da, ularning ijtimoiy va shaxsiy jihatlari turlicha. Jadid adabiyoti o'zining milliy uyg'onish, ta'lim va ijtimoiy islohotlarga qaratilgan yondashuvi bilan ajralib turadi, Transendentalizm esa insonning ichki erkinligi, ruhiy yuksalishi va tabiat bilan uyg'unligini anglashga urg'u beradi. Har ikkala oqimning o'ziga xos yondashuvlari va falsafiy ahamiyati bugungi kunda ham zamonaviy jamiyatda dolzarbdir va insonning ichki erkinligi, tabiat bilan uyg'unlik va ijtimoiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga qaratilgan istiqbollarni ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bekmurodov, A. (2011). *Jadid adabiyoti: Tarixiy va ijtimoiy asoslari*. Toshkent: O'zbekistan Yozuvchilar Uyushmasi.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

3. Emerson, R. W. (1841). *Self-Reliance*. James Munroe and Company.
4. Thoreau, H. D. (1854). *Walden, or Life in the Woods*. Ticknor and Fields.
5. Maximov, M. (2010). *Jadidchilik va Islohotlar*. Toshkent: Fan.
6. Chaudhuri, A. (2017). *Transcendentalism and its Philosophical Roots*. Oxford University Press.
7. Jadidism and Its Influence on Modern Uzbek Literature. (2008). *Journal of Central Asian Studies*, 3(2), 45-67.
8. Akhmedov, R. (2006). *Transcendentalizm va uning madaniy ahamiyati*. Toshkent: Adabiyot va san'at.

